

KAPITTEL 6

Kontaktsoner og dødssoner – et studium av Kurdistan på 1980-tallet (Irak) og post-2015 (Tyrkia)

Chalakh Kaveh Høgskulen i Volda

Abstract: This chapter addresses the complex, cross-border 'Kurdish question', framing Kurdistan as a contact zone, as defined by Mary Pratt. It posits that the contact zone concept is particularly relevant to understanding the transboundary nature of the 'Kurdish question' and the political dynamics of Kurdistan. This relevance is demonstrated through an examination of Iraq during the 1980s and Turkey after 2015, providing insights into the applicability and significance of the contact zone concept in these contexts. Furthermore, the chapter highlights instances where state policies within a contact zone may intentionally seek to dismantle the social space entirely. In such scenarios, we encounter 'death zones' rather than contact zones. This is because a contact zone inherently requires the presence of a social space where different cultures meet and engage with one another.

Keywords: contact zone, Kurds, Kurdistan, Turkey's foreign policy, nationalism

Innledning

I oktober 2023 eksploderte bombene i Ankara igjen for første gang på lenge. Tyrkias respons var, som så mange ganger før, å bombe områder i både Irak og Syria. Et annet og liknende eksempel har vi fra Iran, der befolkningen over hele landet, på tvers av etniske og religiøse skillelinjer, deltok i protestbølger høsten 2022 og utover. Teheran la skylden for protestene nærmest umiddelbart på landets kurdere og kurdiske partier med bakgrunn fra Iran som befinner seg i eksil i irakisk Kurdistan. Kort tid etter utbruddet av protestene bombet Iran posisjonene til de kurdiske partiene som har baser i Irak.

Begge eksemplene ovenfor illustrerer godt temaet for dette kapittelet, nemlig den grenseoverskridende og transstatlige karakteren til «det kurdiske spørsmålet» og de etablerte dynamikker i forholdet mellom statene og grenseområdene som betegnes som Kurdistan. Disse områdene oppfattes av statene som marginen, periferien, buffersonen, grenseområdene og frontieren av sine territorier, for å nevne noen karakteristika. På den ene siden handler det om hva slags orden, og med hvilke midler, den konkrete staten forsøker å etablere i sitt territorium. På den andre siden handler det imidlertid også om de forbindelser som den ene staten har til den kurdiske befolkning hos nabostaten og vice versa. Heller enn å anvende de ovennevnte karakteristika av Kurdistan anvender jeg i dette kapittelet Mary Pratts begrep *kontaktsone*. Problemstillingen er følgelig hvorvidt kontaktsonebegrepet kan anvendes på Kurdistan og i hvilken grad begrepet har forklaringskraft når det gjelder å belyse dynamikkene som er dominerende i Kurdistan.

Pratts definisjon av en kontaktsone er

social spaces where cultures meet, clash and grapple with each other, often in contexts of *highly asymmetrical relations of power*, such as colonialism, slavery, or their aftermaths as they lived out in many parts of the world today.¹

Fordi statene Iran, Tyrkia, Irak og Syria har ført og fører en politikk som har vært av en undertrykkende og assimilativ karakter, har statene forsøkt å manipulere, påtvinge sin orden og regulere det sosiale rommet i kontaktsonen. Gjennom en (over)aktiv statlig politikk har statene med varierende hell forsøkt å utrydde kurdisk kultur og identitet. Det at kurdisk

1 Pratt 1991: 34, min kursiv

kultur i dag lever og har utallige uttrykk i disse grenseområdene er slikt sett i tråd med Pratts og andres beskrivelse av hvordan kulturene formes, tilpasser seg og omformes i de sosiale rom der disse kulturene møtes og støter sammen.²

Dette kapittelet tar utgangspunkt i to avgrensede perioder fra kurdisk historie – Irak på 1980-tallet og Tyrkia post-2015 – for å undersøke de ulike aspektene ved kontaktsonen Kurdistan. Det er ikke dermed sagt at disse periodene er representative for kurdisk historie som helhet. Argumentet er derimot at mange av dynamikkene som er i spill i disse to periodene, er gjennomgangsmomenter i det politiske spillet mellom staten og de ulike kurdiske gruppene.

Kontaktsonen Kurdistan

Det argumenteres her for at forholdene i en kontaktsone kan være på to ekstreme ytterpunkter: Dynamikkene i kontaktsonen kan resultere i tvangsmessige folkeflyttinger og i siste instans folkemord, men den kan også føre til fredelig sameksistens gjennom inkluderende definisjoner av en felles identitet på tross av store forskjeller. Kontaktsonebegrepet kan slik sett ikke bare ha et deskriptivt, men også et normativt innhold. Det kan være deskriptivt ved at det kan forklare konflikthistorien mellom kurdere og majoritetsgruppen som styrer staten. Begrepet kan imidlertid også tillegges et normativt innhold ved at mange stridsspørsmål knyttet til språk, kultur og politisk administrasjon ideelt sett kan løses på en dynamisk måte – med alt det innebærer av maktbalanse eller asymmetriske maktforhold – gitt at de ulike kulturene møtes i et sosialt rom uten at starter og ikke-statlige aktører manipulerer forholdene for å skape ytterligere konflikt og polarisering. Som jeg vil vende tilbake til, vil enkelte forhold (som folkemord, forbudte områder m.m.) være kontekster hvor det sosiale rom utryddes, og da kan man følgelig heller ikke med rette snakke om en kontaktsone lenger.

De geografiske områdene i østlige Anatolia har blitt betegnet som «zone of genocide». Ifølge Mark Levene gjorde konkurrerende nasjonale bevegelser krav på disse områdene og ressursene her. De nasjonale interessene

2 En av grunnene til at Pratts kontaktsone begrep anvendes i denne artikkelen fremfor f.eks. Sahlin har å gjøre med at sistnevnte konsept om *boundaries* hovedsakelig fokuserer på territorielle og symbolske genser. Pratts begrep bidrar bedre til å belyse deriblant de politiske, etniske og religiøse aspektene av Kurdistan.

resulterte på 1890-tallet i massakre og massedrap.³ De nyetablerte politiske grensene til statene Irak og Tyrkia etter slutten av første verdenskrig resulterte i at de arabiske og tyrkiske nasjonale bevegelsene vant på bekostning av armenere, kurdere, pontiske grekere og assyrere. Potensialet for folke-mord og massakre var innebygd i konkurransen mellom de nasjonale bevegelsene under det fremvoksende internasjonale statssystemet. Den tyrkiske og arabiske nasjonalismen ble utfordret av grupper som armenere og kurdere: Deres kulturelle særuttrykk var åpenbart uforenelig med en homogen nasjonsforståelse som er tilfellet med den tyrkiske nasjonalismen. For armenerne resulterte dette i folkemord i 1915, mens det for kurdere betød opprør og overdrevet motopprør (*counterinsurgency*), tvangsflytting, massakre, assimilasjon og undertrykkelse i århundret fremover.

Kurdisk og arabisk brorskap?

Gjennom hele 1960-tallet og til midten av 1980-tallet var kurderne med jevne mellomrom i opprør mot den irakiske staten. Regimets respons til det mer eller mindre begrensede opprøret var jernhard: Massakre og etnisk rensning var straffeaksjoner som skulle virke forebyggende mot ytterligere opprør i fremtiden.⁴ Det irakiske Baath-regimet intensiverte sin anti-kurdiske tilnærming ytterligere etter inngåelsen av Alger-avtalen med Iran i 1975. Alger-avtalen gjorde det slutt på den iranske støtten til kurderne i Irak.

Å «rydde plass» langs grensene var et annet tiltak som ble implementert, i både Tyrkia, Irak og Iran. Det var ensbetydende med å forby menneskelig aktivitet og bosetting i disse områdene. En av klausulene i Alger-avtalen var således at Irak og Iran skulle sørge for «mutual security and trust» langs hele grensen mellom dem gjennom å utøve «strict and effective control over the frontiers with a view to the complete cessation of all subversive infiltration from either side».⁵ I 1976 ryddet de irakiske myndighetene 10–20 km langs grensene mot Iran og Tyrkia.⁶ I perioden 1977–1978 foretok regimet igjen «rydding» langs grensene, ved at landsbyer innenfor 30 km nærhet til grensen ble ødelagt. Til sammen omfattet det 500 landsbyer.⁷

3 Levene 1998: 34. Hele avsnittet bygger på Levene 1998.

4 Levene 1998: 397

5 FN 1976/1986: 196

6 Bruinessen 1992: 31

7 Middle East Watch 1993: 36–38

«Autonomi-avtalen» fra 1970 – som skulle løse problemene mellom Baghdad og kurderne – inneholdt lovnader om brorskap og allianse mellom kurderne og araberne. Ifølge avtalen viste historien at kurderne «did not have and will never have as sincere a brother and as dependable an ally as the Arab people».⁸ På slutten av 1970-tallet resulterte dette «brorskapet» i at rundt 600 000 kurdere var forflyttet med tvang til Mujamma'at, altså såkalte kollektive landsbyer.⁹

Dermed ble igjen kontaktsonen Kurdistan til «zone of genocide», denne gangen fra en revansjlysten Saddam Hussein, som med alle midler skulle kvele det kurdiske opprøret en gang for alle.¹⁰ Hundrevis av landsbyer ble jevnet med jorden i fylkene Duhok, Nineveh og Diyala. En innenlandsk «kolonisasjon» ble initiert der arabere fra sørlige deler av Irak ble oppmuntret til å flytte til områdene i nord. Hvis dette var den «myke» formen for endring av demografien, varslet tvangsflytting av kurdere til Mujamma'at og regelrett massakre den «harde» formen av homogenisering i noen av de kurdiske områdene. Den harde formen kan illustreres godt av de såkalte Anfal-kampanjene som resulterte i massakre og drap på nærmere 100 000 mennesker i 1987 og 1988.¹¹

Baath-regimets forsøk på pasifisering av kurderne gjennom demografiske endringer feilet utvilsomt, jamfør målene. Den umiddelbare militære suksessen som fulgte Alger-avtalen (1975) bleknet i forhold til realitetene på bakken i 1980-årene der krigen med Iran og Teherans fornyede støtte til de kurdiske gruppene igjen gjorde dem til en utfordring for Baghdad. En sentral årsak til at det kurdiske opprøret på nytt kunne utfordre den irakiske statsmakten var reverseringen av Alger-avtalen og krigen mellom Iran og Irak.

Det er en dobbelthet ved antakelsene om kurderne som en eksistensiell trussel mot staten Irak på 1980-tallet. På den ene siden var dette et selvpålagt problem ved at Baath-regimet både i 1985 og tidligere kunne få «Kurdistan demokratiske parti» (KDP) og andre kurdiske aktører, som «Kurdistan patriotiske union» (PUK), til å slutte opp om statens linje. Dette hadde innebåret innrømmelser og en slags reforhandling av autonomi-avtalen av 1970. På den andre siden – og nærmest som en selvoppfyllende

8 For en gjengivelse av avtalens viktigste punkter og dette sitatet, se McDowall 2004: 327–328.

9 Levene 1998: 397

10 Se Kaveh 2014 og Middle East Watch 1993: 36–38.

11 Beregninger over antallet ofre varierer veldig. Middle East Watch viste i sin tid til et sted mellom 50 000 og 100 000 ofre, mens kurdiske aktører som KDP lenge har snakket om et tall på 182 000 drepte. For mer om Anfal-kampanjene, se Kaveh 2014.

profeti fordi Baghdad ikke var villig eller klarte å få kurderne med på sin side – var kurderne nettopp en eksistensiell trussel på grunn av samarbeidet de kurdiske aktørene (KDP og PUK) innledet med Iran. Som vi skal se nedenfor¹² er denne dobbeltheten ikke gjeldende i tilfellet Tyrkia post-2015 ved at den eksistensielle trussel i langt større grad og objektivt sett er et selvpålagt problem.

Før vi går videre til tilfellet Tyrkia, er det verdt å beskrive hvordan kontaktsonen Kurdistan virket i forholdet *mellom kurdere* på de irakiske og iranske sidene av grensen på 1980-tallet. Forholdet mellom kurderne på ulike sidene av disse grensene på 1980-tallet er nemlig illustrerende for den grenseoverskridende dynamikken til «det kurdiske spørsmålet». Mens Iran gikk tilbake til å støtte de irakiske kurderne og inngikk i en allianse med dem, slik som under sjahen før Alger-avtalen, støttet Saddam Hussein kurderne i Iran. På den måten hadde kurderne i Iran og Irak et patron–klient-forhold til hver sin stat som var i en krig med hverandre. Det motsatte av denne dynamikken er at statene klarer å etablere konsensus om – ofte eksplisitt ved inngåelse av grenseavtaler – å hegne om statsgrensene, rydding langs grensene og nedslåing av selvstendighetskrav også i naboens territorium (med og uten aksept fra nabostaten).¹³

Post-2015 Tyrkia: «én stat, én nasjon, ett hjemland og ett flagg»

I perioden 2013–2015 startet myndighetene i Ankara fredssamtaler med Kurdistans arbeiderparti (PKK).¹⁴ Organisasjonen, som har væpnede styrker og forgreininger til andre deler av Kurdistan, har vært i væpnet opprør mot staten siden 1980-tallet og blir ansett som en terrororganisasjon av Tyrkia, USA og EU.¹⁵ Da fredsprosessen foregikk var det få sammenstøt mellom partene, og staten innledet få operasjoner sørøst i landet.¹⁶ Allerede i 2013, rett etter innledningen av fredssamtalene, etablerte PKK seg i urbane

12 Se nedenfor under overskriften «Post-2015 Tyrkia».

13 Baghdad er for eksempel svært kritisk overfor Tyrkia, som med jevne mellomrom intervensjoner inn i irakisk territorium i grenseområdene. Imidlertid går det an å argumentere for at selv om Baghdad protesterer hver gang det skjer, er det en stilltiende aksept for denne typen intervensjoner i nord fremfor angrep lenger sør for grensen eller basepolitikken til Tyrkia som de reagerer sterkere overfor.

14 Det foregikk også en liknende prosess i skjul i perioden 2009–2011 kjent som Oslo-samtalene. Denne prosessen brøt sammen og var også en fiasko.

15 For en oversikt over PKKs historie, se Marcus 2007.

16 Bare i 2014 ba byråkratiet i sikkerhetsapparatet om 290 operasjoner, og av disse forespørslene fikk de rett lys for kun åtte av disse, se International Crisis Group 2015: 3.

strøk sørøst i Tyrkia gjennom en ungdomsorganisasjon, «Patriotiske revolusjonære ungdomsbevegelsen» (YDG-H). Selv om det antas – med gode grunner – at denne organisasjonen hadde bånd til og var under PKKs kommando, er dette noe sistnevnte i ettertid har benektet.¹⁷ YDG-H utviklet seg fort til en urban militsgruppe, og da fredsprosessen avsparte i 2015, grov gruppen skyttergraver og bygde barrikader i bystrøk. Med dette var gatekamper et faktum.¹⁸ Aktørene som var ansvarlige for denne utviklingen var først og fremst staten og dernest de tilhørende nasjonalistiske krefte, inkludert PKK. Skvist mellom disse skyttergravene var sivile i urbane strøk og politiske organisasjoner som hovedsakelig snakket fredens sak, deriblant det prokurdiske «Folkets demokratiske parti» (HDP).¹⁹ Enkelte hendelser, som Kobani-hendelsene i oktober 2014 (se nedenfor), viste hvor svak og skjør fredsprosessen var og hvordan aktørene – staten og PKK og deres respektive håndlangere – hver på sin måte stod i kø for å sabotere fredsprosessen.

Det er tilsynelatende en lang vei mellom Recep Tayyip Erdoğans tale på gruppemøtet til AKP i parlamentet i 2013²⁰ – der han forsvarte bruken av betegnelsen Kurdistan og angrep opposisjonen i landet for blant annet politikken som var ført overfor kurdere – til hans tale etter valgseieren i november 2015. Disse to talene varslet to helt ulike mentaliteter og tilnærminger til «det kurdiske spørsmålet». Resultatet var en tilbakevending til sikkerhetsparadigmet i 2015 der konflikten ble redusert til å være av militær og sikkerhetspolitisk karakter, slik det hadde vært siden staten Tyrkia ble etablert i 1923.

I perioden 2013–2015, da dette sikkerhetsparadigmet ikke var virksomt, tolererte Tyrkia til en viss grad utviklingen i nordlige deler av Syria. Her vokste det frem en kurdisk bevegelse inspirert av PKKs fengslede leder Abdullah Öcalan og med tette bånd til PKK. I konteksten av borgerkrigen i Syria etablerte altså «Det demokratiske unionspartiet» (PYD) seg med tilhørende militær ving (YPG).²¹ Salih Muslim, PYDs daværende leder, ble til og med invitert til Ankara for samtaler og ble mottatt i

17 Cemil Bayik i intervju med *BBC Turkish Service* i november 2015, se International Crisis Group 2015: 3.

18 International Crisis Group 2015: 3

19 HDP er et pro-kurdisk parti på venstresiden i tyrkisk politikk, som har røtter tilbake til kurdiske partier på 1990-tallet som en etter en ble stengt ned, men som har overlevd under forskjellige navn, sist under HDP. For mer detaljer om dette, se bl.a. Kaveh 2020.

20 Anadolu Ajansı 2013

21 PYD/YPG har vært effektive og viktige aktører i bekjempelsen av Den islamske stat (IS) i Syria.

Utenriksdepartementet.²² I samme tidsrom ble det skapt en åpning for kurderne i Tyrkia, der mange politiske løsninger på konflikten ble tatt opp. Det er mulig at myndighetenes kalkyler var at HDPs politiske makt i Tyrkia ville tilsidesette PKKs annet lederskap i både Tyrkia og Syria.²³

Utviklingen som førte til at samtalene brøt sammen i 2015 kan på mange måter føres tilbake til Kobani-hendelsene i oktober 2014 og omhandler altså utviklingen i Syria. Grensebyen Kobani i Syria, som var under PYDs kontroll, ble angrepet av Den islamske staten (IS) i september 2014 og ble siden beleiret fra mange kanter. Erdoğan's forsinkede og upassende respons til angrepene på Kobani førte i sin tur til urolighetene i Tyrkia 6.–8. oktober 2014.²⁴ Hvorvidt utviklingen over på den andre siden av grensen hang sammen med fredsprosessen i Tyrkia, var aktørene uenige om.

Selahattin Demirtaş, daværende leder for HDP og nåværende politisk fange, uttalte at dersom Syria for Erdoğan var et internt anliggende, så var hendelsene i Kobani interne affærer for kurderne.²⁵ Vi ser i Demirtaş' uttalelse hvordan det selv fra pro-kurdisk hold tidvis ble argumentert med at utviklingen i Syria var et internt anliggende i Tyrkia. Vi bør muligens tolke Demirtaş' utspill for det det sannsynligvis var; en retorikk for å kontre Ankaras forsøk på å eksternalisere det såkalte kurdiske spørsmålet uten hensyntaken til den humanitære situasjonen eller det emosjonelle båndet fra den ene siden av grensen til den andre. Mer strategisk ville antakeligvis HDP og Demirtaş også omfavne og fokusere på situasjonen til kurdere i Syria, noe som var viktig for mange av de kurdiske velgerne i landet. Uansett tolkning av HDPs strategi og intensjon er det nærliggende å konkludere med at resultatet av utspillet og protestene nettopp var at HDP falt for Erdogans spill. Erdogan ville illustrere for nasjonalistiske velgere at HDP og hele «det kurdiske spørsmålet» i Tyrkia utgjorde både en indre og ytre trussel mot statens eksistens og legitimitet. At velgerne ikke gjennomskuet hans til dels pragmatiske stil i dette spørsmålet de foregående årene viser både Erdogans politiske evner, men også hvor hegemonisk og altopplukende nasjonalismen er i Tyrkia.²⁶

Spørsmålet vi må stille oss er om makthaverne og de nasjonalistiske kreftene i Tyrkia har et poeng i at landets «kurdiske spørsmål» er

22 International Crisis Group 2017: 17

23 International Crisis Group 2017: 17

24 Hendelsene 6.–8. oktober blir ofte referert til som Kobani-hendelsene (på tyrkisk *Kobani olayları*).

25 International Crisis Group 2015: 4; Hürriyet 2014

26 For dette punktet, se forliggende kapittel under «Nasjonalismens utømmelige næring».

et utenrikspolitisk spørsmål. Tar vi eksempelet med Syria og PYD har Ankaras posisjon siden 2015 vært klar: PYD og PKK er en og samme organisasjon og representerer en eksistensiell trussel for Tyrkia. Det er mange svar her. Men at PYD er inspirert av og har tette bånd til PKK (politisk og militært), er det få som betviler. Eksempelvis betrakter PYD tidligere nevnte Abdullah Öcalan som den store åndelige lederen. Öcalan og PKK holdt for øvrig også til og hadde baser i Syria inntil 1998. Men betyr dette at Syria og kurdernes kamp for rettigheter der var like viktig for PKK som kurdernes situasjon i Tyrkia? Hadde med andre ord PKK en transnasjonal ide om frigjøring av alle kurdere på likt nivå? Svaret på det er negativt. PKK brukte Syria som en logistisk base for sin virksomhet, og rettet ikke sine «skyts» mot Damaskus eller til fordel for Syrias kurdere, som så absolutt var undertrykte. Ikke nok med det; Öcalan selv var klar i sin tale på 1990-tallet: Det fantes *ikke* et «kurdisk spørsmål» i Syria, de var altså etter Öcalans uttalelse ikke forfulgte der slik som de var i andre deler av Kurdistan.²⁷ Dermed innordnet og tilpasset PKK seg til Damaskus sine røde linjer og kan brukes som et belegg for PKKs instrumentelle syn på kurderne i Syria den gangen.

Det er selvklaart åpenbare årsaker til at «det kurdiske spørsmålet» i Tyrkia og Syria har overlappende aspekter. Tar vi i betraktning de politiske forhold i kontaktsonen Kurdistan det siste århundret, er det også like åpenbart at alle forsøk på eksternalisering av spørsmålet har tjent staten og har vært bevisste forsøk på tilsløring og delegitimering av kurdernes innenrikspolitiske krav. Det er tross alt disse innenrikspolitiske krav og forventninger som er den egentlige kimen til konflikten mellom statene og de kurdiske bevegelsene i hver enkelt stat. Det er de samme innenrikspolitiske assimilerings- og undertrykkelseslinjene som har vært opphavet til «det kurdiske spørsmålet» generelt og PKKs opphav mer spesifikt.

Mange kurdere i Tyrkia var sympatiske overfor og ville hjelpe sine kurdiske naboer – og i en del tilfeller også slekt – på den andre siden av grensen i Syria. Kobani-protestene i oktober førte til at 50 mennesker ble drept i sammenstøtene. Viktigere i vår sammenheng er at protestene varslet Erdoğan's politiske reorientering overfor kurderne.²⁸ I slutten av oktober tillot Ankara endelig passasje til kurdiske styrker fra «Kurdistan regional government» (KRG), som er en føderal enhet i Irak, til å krysse grensen

²⁷ Tejel 2009: 78

²⁸ Det følgende bygger på International Crisis Group 2015: 4.

og passere tyrkisk territorium, for deretter å krysse grensen til Syria og endelig til Kobani. Her ser vi et tydelig eksempel på hvordan grensene er gjennomtrengelige selv i nokså konfliktfylte perioder som post-2015. Det var nettopp den antatte og reelle samhörigheten mellom kurderne i Tyrkia og kurderne i Syria, og Irak for den del, som var konteksten for den merkverdige grensekryssingen i slutten av oktober 2014. Det har også blitt påpekt at det nettopp var denne solidariteten over grensene som fikk Ankara til å se rødt og revurdere spørsmålet på nytt gjennom et sikkerhetsparadigme. Ankaras linje siden Kobani-protestene skulle bli at PKK og PYD (og IS) var det samme vesenet og at de måtte nedkjempes uansett hvor de var.

Etter Kobani-protestene vendte som nevnt både staten og PKK tilbake til voldelige midler og løsninger. Mens staten igjen satte inn militæret sørøst i Tyrkia, etablerte YDG-H og den urbane militsen seg ytterligere i områdene. De erklærte til og med autonomi i Cizre og Sur-distriktet i Diyarbakir.²⁹ Sikkerhetsloven som ble vedtatt i det tyrkiske parlamentet i mars 2015 ga den lokale påtalemyndigheten utstrakt makt og mandat. Før dette lovvedtaket fant det imidlertid sted en interessant utvikling i det som i ettertiden er kjent som Dolmabahçe-overenskomsten. Det var en tipunksplan for fredsprosessen, som til da nærmest utelukkende hadde foregått bak lukkede dører.³⁰ Kort tid etter overenskomsten i Dolmabahçe anklaget begge parter hverandre for ikke å ta prosessen seriøst.³¹ På en måte skulle begge få rett, da det i ettertid viste seg at AKP og Erdoğan var mer opptatt av å vinne flertallsposisjon etter valget i juni 2015, og at PKKs lederskap så på dette som en mulighet for å tilsidesette sine konkurrenter – det være seg yngre og mer moderate kadre i PYD-YPG eller HDP. Men da betyr det også at PKK og statens mål og midler var – om ikke identiske, så i alle fall sammenfallende.

Prosessen videre gikk gjennom et valg i juli 2015 der AKP, takket være HDPs valgseier, for første gang tapte flertallet i parlamentet. Deretter fulgte som tidligere nevnt en periode med blodig oppgjør og rasering av urbane strøk sørøst i landet. Allerede 15. juli 2015 uttalte Erdoğan at han ikke anerkjente eller aksepterte noe som het Dolmabahçe-overenskomsten, det hadde ikke skjedd.³² Gjennom sin reorientering allierte Erdoğan seg med nasjonalistene og AKP vant igjen flertallet etter nyvalget i november 2015.

29 International Crisis Group 2015: 4

30 Teksten for overenskomsten finnes i Hurriyet 2015.

31 International Crisis Group 2015: 5

32 Sabah Daily 2015

En hovedårsak til AKPs seier var tilbakegang hos HDP og det faktum at den nasjonalistiske feberen med urolighetene i landet gikk i AKPs favør, noe som nettopp var Erdoğan's strategi. Høyrevridningen i tyrkisk politikk, og tilhørende økt nasjonalisme i ord og handling, skulle bare fortsette de kommende årene. Med kuppforsøket i 2016 ble denne politikken ytterligere radikaliseret, der resultatet var et helt klart mer nasjonalistisk og konservativt parlament, sist etter valget i 2023.

I sin tale etter november-valget 2015 uttalte Erdoğan at

Operations in and outside the country against the terrorist organisation [PKK] are continuing, and we will not halt these [...] Until all members of the terrorist organisation are liquidated, either by surrendering or leaving the country, we will continue this struggle. Until all [PKK] structures in cities are brought down, our security forces will continue operations.³³

I samme tale omtalte og redefinerte Erdoğan statens politikk overfor kurderne som en «enhets- og brorskapsprosess».³⁴ Alle borgere som var lojale mot staten skulle få broderlig behandling, var budskapet fra Erdoğan. Det interessante her er at «nasjonal enhet» i denne konteksten er ensbetydende med en homogen forståelse av nasjonen og henviser altså utelukkende til det tyrkiske. Med andre ord er det en ambivalens i uttrykkene «nasjonal enhet» og «brorskap» all den tid nasjonen peker på det tyrkiske og dermed utelukker likeverdig brorskap med kurderne.

Erdoğan's reorientering berørte i aller høyeste grad utenrikspolitikken, som aktivt ble et middel til å konsolidere en størst mulig nasjonalistisk leir på hjemmebane. Et fellestrekk ved politikken til de involverte stater i Kurdistan er og har vært intervensjoner i nabostaten for å korrigere forhold de mener går i feil retning, for eksempel autonomi til kurderne. Ankaras intervensjonstilnærming har med jevne mellomrom siden 1980-tallet resultert i begrensede intervensjoner hos nabostatene. På bakgrunn av krigen mellom Iran og Irak truet Tyrkia med innrykk i Nord-Irak ved en eventuell statskollaps.³⁵ I 1983 krysset Tyrkia for første gang grensen til Irak militært, og i 1986 var Ankara enda mer eksplisitt: Dersom Irak kollapset, ville Tyrkia kreve tilbake Mosul-provinsen, som landet avstod da grenseavtalen mellom de to landene ble undertegnet i 1926. I forbindelse med

³³ Sitert i International Crisis Group 2015: 10.

³⁴ Sabah Daily 2015

³⁵ Det følgende bygger på McDowall 2004: 370.

Kuwait-krigen noe senere gjorde Tyrkia det klart at de ikke kom til å tillate en autonom kurdisk enhet. Dette er en klar parallell til Tyrkias politikk i Syria post-2015 som medførte flere intervensjoner i Syria.

Brorskap og fiendskap i en kontaktsone

Ett perspektiv på dynamikken mellom staten og kurdiske aktører er at grensenes eksistens i seg selv hindrer «frigjøringskampen» i Kurdistan. Dette perspektivet har sin relevans til en viss grad. Imidlertid er det mulig å anlegge et annet perspektiv, nemlig at grensene innebærer en *livslinje*, og heri ligger også kontaktsonebegrepets relevans for Kurdistan. Selv om kurdiske nasjonalisters påstander stort sett vil være langs førstnevnte perspektiv, kan vi innvende følgende argumenter.³⁶ Hovedtendensen var, med få unntak, at disse områdene var delt i to i omkring fire hundre år. De gjennomtrengelige grensene ga kurdiske samfunn flere muligheter. Grensene ga rom for økonomiske muligheter, for eksempel smuglingsaktivitet, som også i dag er en viktig syssel i grenseområdene (på alle sider av grensene). Disse gjennomtrengelige grensene var også et sted å søke flukt for de som trengte beskyttelse, noe de mange eksemplene med kurdiske ledere som flyktet til nabostatene på 1900-tallet og tidligere illustrerer. I tillegg har kurdere utnyttet grensetvister mellom statene for å fremme sin egen sak. Disse argumentene er gyldige på tross av at de må nyanseres med tanke på moderne forhold. De moderne grensene har nemlig gitt færre muligheter enn i imperienes tidsalder fordi de overvåkes og voktes bedre, men de er fortsatt gjennomtrengelige til en viss grad. Det er derfor mulig å argumentere med at grensene, pre-moderne eller moderne, har innebåret muligheter for kurderne selv om de samtidig begrenser handlingsalternativene til de kurdiske aktørene i spesifikke perioder. Dette er ikke noe unikt for kurdernes tilfelle, men gjaldt og gjelder i mange andre kontekster: «Grensesonen var en ressurs, som ga minoriteter og andre marginaliserte folk muligheter. Til å flykte, fra straff, sosial kontroll, økonomiske forpliktelser eller når myndighetene ble for nærgående, og til å velge jurisdiksjon og slik få noe mer kontroll over egen skjebne».³⁷

³⁶ Det følgende bygger på McDowall 2004: 7–8.

³⁷ Teige 2022: 264. Se også Beverley 2013.

Den transstatlige eller grenseoverskridende dynamikken

Den viktigste mekanismen i «det kurdiske spørsmål» er den transstatlige eller grenseoverskridende dynamikken. Med det siktes det til hvordan spørsmålet i en stat har forgreininger til nabostaten, og hvordan disse forholdene henger sammen. Den iranske sjahens støtte til irakiske kurdere mot Baghdad før Alger-avtalen, og parallelt Iraks støtte til iranske kurdere, er et typisk eksempel. For Tyrkias vedkommende var Syria, som allerede nevnt, lenge (på 1980- og 1990-tallet) et frihavn for PKK og dens leder Abdullah Öcalan før PKK åpnet seg et manøvreringsrom i irakisk Kurdistan.

Interessant for vår diskusjon av kontaktsoner er det faktum at de gjennomtrengelige grensene innebar muligheter også andre grupper enn kurdere. Det gjaldt for eksempel Irans venstreside under sjahens regjeringssperiode.³⁸ Det samme gjaldt grupper og personer som var lojale til sjahen etter at ayatollahene overtok makten i Iran i 1979. Sett fra Teheran hadde alle fiender av den islamske republikken samlet seg bak og i irakisk Kurdistan. Mulighetene for beskyttelse på den andre siden av grensen kunne tidvis også ha motsatt effekt – at den begrenset. Titusenvis av flyktninger i Iran på 1980-tallet ble nærmest brukt som gisler mot lederskapet i KDP og begrenset deres handlingsrom vis-à-vis iranske myndigheter som var deres allierte i krigen mot Irak.

Geografi og demografi som mobiliseringsfaktorer

Hvordan er geografien og demografien i kontaktsonen Kurdistan hemmende eller fremmende for de kurdiske bevegelsenes politiske prosjekter? En tradisjonell og nasjonalistisk tilnærming som vi berørte ovenfor, vil anse geografien som hindrende heller enn fremmende. Den ofte gjentatte klisjeen med at kurderne ikke har andre venner enn fjellene kan virke som en utakknemlig holdning overfor geografi og topografien. Men fjellene betød gang på gang både et sted man søkte tilflukt bort fra statsapparatet, men også et sted kurderne kunne omgruppere og etablere en base.

Ifølge statsviteren Ted R. Gurr er det en del faktorer som muliggjør politisk handling for en gruppe: befolkningsstørrelse, geografisk konsentrasjon, autonomihistorie og koblinger på tvers av grensene.³⁹ Statsviteren

³⁸ Det følgende er basert på Bruinessen 1992: 37.

³⁹ Dette avsnittet bygger på Gurses 2018: 119–120.

Mehmet Gurses mener at alle disse faktorene bidro sterkt til kurdernes kapasitet til å utfordre den tyrkiske staten: «The same factors presented the most formidable test of ethnic homogenization and assimilation policies of the nascent Turkish state».⁴⁰ Vi får legge til her at disse faktorene også gjelder for de andre kurdiske bevegelsene, ikke bare den i Tyrkia. Selv om kurderne ikke var de eneste ikke-tyrkiske gruppene som levde i den nye staten, gjorde ovennevnte faktorer at det var bare de som besatt en særlig høy opprørskapasitet.

For det første var ikke kurderne en innvandret gruppe, de var et urfolk med lange autonomi-tradisjoner. For det andre var andre minoriteter mindre i størrelse og mer spredte over hele landet, noe som gjorde det lettere for staten å assimilere dem. Kurderne utgjorde derimot minst ti prosent av hele befolkningen og utgjorde en majoritet sørøst i Tyrkia. Og selv i dag, på tross av en stor utvandring fra de kurdiske områdene – både til utlandet og Tyrkia – bor fortsatt 69 prosent av kurderne sørøst i landet.⁴¹ For det tredje er spredningen av kurdere på tvers av grensene et faktum. Statsviteren Wadie Jwaideh har i forbindelse med kurdere i Syria påpekt at de nye statsgrensene ikke innebar noen endring for dem, da grensedragningen i mange tilfeller gjorde at medlemmer av samme stamme havnet på hver sin side av grensen. Slikt sett konkluderer han med at den nasjonalistiske aktiviteten til kurdere i Syria har vært en «echo and extension of Kurdish nationalist activity in Turkey».⁴² Slikt sett gir det mening å snakke om utviklingen i Syria som et internt anliggende, slik vi har sett temaet ble polemisert mellom Erdoğan og Demirtaş i 2014.

En ytterligere faktor som kan løftes frem som fasilitator til konflikt, er ujevnt eller ulendt terreng. En vanlig beskrivelse av Kurdistans geografi er at området består av «ufremkommelige» (jf. Bruinessen) og «forbudte» (jf. Jwaideh) fjell som historisk har vært en trygg havn for kurdere. Det fysiske miljøet der opprørere holder til, er en faktor som fremheves i forskningen om opprør og mot-opprør.⁴³ Opprørsgrupper som i utgangspunktet stiller svakere enn staten – teknologisk, organisatorisk og antallsmessig – gjør delvis opp for denne skjevheten ved at det *formidable terrenget* begrenser statens militære manøvreringsrom.⁴⁴

40 Gurses 2018: 120

41 Dette avsnittet bygger på Gurses 2018: 119–120.

42 Jwaideh 2006, sitert i Gurses 2018: 119.

43 For en oversikt, se Gurses 2018: 117.

44 Gurses 2018: 117

Nasjonalismens utømmelige næring

Det var forskjell på hva slags styringsregime Tyrkia og den nye staten Irak praktiserte. Britene i Irak styrte de kurdiske områdene innledningsvis indirekte gjennom lokale stammeledere som ble mektigere enn de hadde vært tidligere.⁴⁵ Kurdiske stammeledere ble til å begynne med også innsatt som distriktsguvernører med eget lokalt gendarmeri, noe som i aller høyeste grad ble brukt som stammelederens private armé.⁴⁶ Den nye tyrkiske staten praktiserte derimot en helt annen politikk i de kurdiske områdene. Like etter uavhengighetskrigen, hvor kurderne og tyrkerne kjempet sammen, innledet det kemalistiske regimet en assimilasjonspolitikk overfor kurdere og andre minoriteter. Etter en rekke kurdiske opprør (1925 og 1928–1931) eskalerte denne politikken ytterligere og ble mer voldsom.⁴⁷

De multinasjonale trekkene ved det ottomanske riket forsvant med inn- toget av nasjonalisme på 1800- og 1900-tallet. Etableringen av den kemalistiske staten i 1923 varslet en ny epoke.⁴⁸ Oppløsningen av imperiet, etter en årrekke med kriger som balkankrigene (1912–1913), første verdenskrig (1914–1918) og den tyrkisk-greske krigen (1919–1922), førte til store demografiske endringer:

The loss of Balkan territories produced a wave of Muslim refugees headed to the Anatolian peninsula that would form the geography of the new Turkey as well as the demise of a large Christian population in the same region. Forced migrations coupled with the mass killings of Armenians (and Assyrians, another non-Muslim community) during World War I resulted in the near extinction of these communities in Anatolia.⁴⁹

En av følgene av den tyrkisk-greske krigen var «befolkningsutveksling» mellom de greske og tyrkiske myndighetene, noe som betød at Anatolia ble tømt for kristne.⁵⁰ Det er viktig å bemerke at dette markerte første gangen internasjonal rett ble brukt for å sanksjonere en form for etnisk rensing.⁵¹ Lausanne-traktaten stadfestet således at rundt 1,2 millioner grekere fra Anatolia skulle deporteres til Hellas, og omkring 700 000 tyrkere

45 Dette avsnittet bygger på Bruinessen 1992: 190–191.

46 Bruinessen 1992: 190

47 Bruinessen 1992: 191

48 Følgende er basert på Gurses 2018: 118.

49 Gurses 2018: 118

50 Gurses 2018: 118. Se også Kaveh 2016: 351.

51 Sémelin 2007: 114–115

tvangsflyttes fra greske områder.⁵² Muligens på den positive siden sørget selve krigen for en midlertidig alliansedannelse mellom kurdere og tyrkere. Rekrutteringsstrategien til Mustafa Kemal og ungtyrkerne var å spille på den fellesmusliske strengen mellom kurdere og tyrkere, og fikk kurderne med på sin side, samtidig som kurderne ga ryggdekning til den nyetablerte tyrkiske republikken som (inntil 1924) fortsatt var et kalifat.⁵³ Shaykh Saïds opprør i 1925 er den klare manifestasjonen på bruddet mellom den nye staten og kurderne.

Men kom ikke dette bruddet tidligere? Det kan nemlig argumenteres for at bruddet i forholdet mellom kurdere og den tyrkiske staten inntraff tidligere, men at kurderne likevel lot seg lure i noen år til.⁵⁴ Farevarslene var der ved målene om å endre demografien i områdene under og etter det armenske folkemordet. Enkelte kurdiske stammer og det såkalte Hamidiye-regimentet deltok i folkemordet i 1915. Men så ble kurdere selv ofre for den dødelige nasjonalismens tiltak allerede året etter: Allerede i 1916 ble det rettslige grunnlaget lagt for senere tvangsflytting og deportasjoner av kurdere. I 1917 ble mellom 700 000 og en million kurdere flyttet fra Anatolia.⁵⁵ Deportasjonspolitikken kom til å utgjøre et av instrumentene til den tyrkiske statens politikk overfor kurdere både på 1930-tallet og så sent som 1990-tallet. Det kan til og med argumenteres for at den villede og hensynsløse fremferden til tyrkisk militære og sikkerhetsstyrker post-2015 også innebar samme intensjon om å endre områdets demografi. Sur-distriktet i Diyarbakir og steder som Cizre, Şırnak og Silopi var nærmest ubeboelige under konflikten og det førte til at rundt 500 000 mennesker måtte flykte fra områdene.⁵⁶

Ifølge historikeren Ugur Ü. Üngör hang konseptene territorialitet og etnisitet nøye sammen ungtyrkernes verdensbilde.⁵⁷ Dette kapittelet argumenterer med at et av de historiske kontinuitetene i den tyrkiske statens befatning med «kurdiske spørsmål» har vært og fortsatt er denne tanken. De få og kortvarige unntakene har vi når staten ikke anvender et sikkerhetspolitisk perspektiv på den langt på vei selvpålagte konflikten. Eksempler på slike perioder er tilnærmingen som fant sted tidlig på 1990-tallet, og

52 Sémelin 2007: 114–115

53 Bozarslan 2008: 339

54 Her er det viktig å merke seg at kurderne ikke den gangen heller var én blokk, og at dynamikken mellom staten og de ulike stammene gjorde det så å si umulig for kurderne å fremstå som én blokk.

55 Se Levene 1998: 397; Üngör 2011: 117.

56 Tallet er basert på Gurses 2018: 128.

57 Üngör 2011: 122

fredsprosessen som fant sted mellom 2013 og 2015. Statens udelelighet og det tyrkiske folket som herrene over denne staten var etableringsprinsippet og rasjonalet bak den assimilatoriske og genocidale politikken på 1920- og 1930-tallet. Samme logikk kan spores i Erdoğan's uttalte politikk som vi tidligere beskrev med stikkordene én stat, én nasjon, ett hjemland og ett flagg.

Den tyrkiske nasjonalidentiteten hvilte hovedsakelig på en undertrykkelse av den kurdiske nasjonalismen.⁵⁸ Dette fører til at «det kurdiske problemet» generelt, og Tyrkia og PKKs maktkamp mer spesifikt, koker ned til hva det vil si å være en statsborger i Tyrkia.⁵⁹ Rot-årsaken til konflikten kan altså tilbakeføres til hvordan tyrkisk og kurdisk identitet ble til *inkompatible identiteter* under republikkens unnfangelse, der ettspråklig nasjonsbygging og ekskluderende statlig politikk overfor kurdere ble retningsgivende for de fremtidige skillelinjene.

Selv om tyrkifiseringsprosessen hadde sosiale, økonomiske og kulturelle aspekter, var angrepene og benektelsen av kurdisk språk det mest illustrerende for statens assimilative politikk.⁶⁰ Kurdiske navn ble forbudt ved lov fordi slikt var i motsetning til «the national culture, morality and traditions and insult the public».⁶¹ I 1986 hadde staten omdøpt 2 842 av de 3 524 landsbyene i områder som kurderne utgjorde en majoritet.⁶² Ifølge Gurses er språk viktig av to grunner: For det første var språk en nøkkelmarkør som skilte ut kurdere fra tyrkere.⁶³ For det andre, siden det offisielle språket var tyrkisk, ble mange kurdere utestengt fra jobber, skolegang og politikk. Imidlertid, og som en forlengelse av det første punktet ovenfor, er det også grunner til å oppfatte språket som en ressurs, og ikke bare en hindring. For der hvor språket – og andre kulturelle uttrykk, som stedsnavn – var under angrep, innebar språket i seg selv en mobiliseringspotensiale for kurdere, i alle fall over tid.

Det spesielle med nasjonalisme i kontaktsonen Kurdistan er den mektige rollen og funksjonen ideologien har på selvstendig grunnlag, nærmest i seg selv. Det kan argumenteres med at en av faktorene som førte til en sen modning av kurdisk etnonasjonalisme, var det faktum at den homogene, sjåvinistiske og allmektige tyrkiske nasjonalismen ikke hadde vist

58 Dette avsnittet bygger på Gurses 2018: 120.

59 Gurses 2018: 120

60 Gurses 2018: 121

61 McDowall 2004: 427

62 Dette omfattet steder som Adiyaman, Gaziantep, Urfa, Mardin, Siirt, og Diyarbakir, se McDowall 2004: 427.

63 Gurses 2018: 121

sin ekskluderende kraft innledningsvis. En av strategiene til minoriteter (opposisjonen) til den styrende eliten (staten) er at minoriteten kopierer og etterlikner (*mimesis*) staten.⁶⁴

Nasjonalismen som middel for å nå målet om den homogene nasjonalstaten ble lenge og blir altså kopiert av kurderne. Selv om de aller fleste politiske aktører har gitt opp målet om en egen storkurdisk stat, er dette likevel *mimesis* i særklasse. Vi ser retorikk om selvstendighet fra kurdiske aktører med jevne mellomrom, for eksempel slik vi så det med folkeavstemningen som Massoud Barzani, daværende leder for KDP og president i KRG, lyste ut i 2017.⁶⁵ I dette tilfellet var KRG i dyp krise i noen år allerede. KDPs relativt sett svekkede makt, i konkurranse med nykommere som partiet Gorran, førte til at Barzani så sin mulighet til å styrke sin makt og posisjon.

Fordi den kurdiske nasjonalismen har vokst seg til en hegemonisk størrelse – en posisjon som de konkurrerende tyrkiske, persiske og arabiske nasjonalismene lenge har hatt blant sine respektive etniske grupper – brukes den flittig av kurdiske aktører uten at nasjonalismens største lovnad, å kjempe nasjonens sak, nødvendigvis er i fokus. Folkeavstemningen i KRG er et illustrerende eksempel også her. Et annet eksempel på dette er hvordan de bitre fiendene PKK og Huda-Par⁶⁶ utkjempet gatekamper under Kobani-hendelsene i oktober 2014.⁶⁷ Begge disse har et nasjonalistisk aspekt i sin ideologi, dog er deres ideologi i utgangspunktet og strengt talt ikke har så mye plass for nasjonalisme. Der hvor PKK er tidligere og også i stor grad nåværende marxistisk-leninistisk, henter Huda-Par sitt tankegods fra radikal islam. At begge likevel er nødt til å forholde seg til kurdisk nasjonalisme er tydelig, for ikke å nevne at de utnytter dette for å nå egne politiske mål.

Kontaktsonens «dødssoner»

Til tross for, og nettopp på grunn av, konflikthistorien mellom statene og kurderne gir det mening å snakke om Kurdistan som en kontaktzone. Unntakene for dette er også gyldige fra tid til annen. På den ene siden bidrar statene selv aktivt, med sin sikkerhetspolitiske tilnærming til konflikten,

64 Picard 2012: 241

65 Prosessen til utlysning av folkeavstemningen ble tatt av M. Barzani og KDP. Bakgrunnen var den politiske splittelsen som rammet KRG siden 2015, se Kaveh 2017.

66 Huda-Par er et islamistisk kurdisk parti som ble etablert, bevæpnet og støttet av staten for å krige mot PKK i sørøstlige deler av landet. Partiet har vært i valgkoalisjon med AKP siden 2023.

67 International Crisis Group 2015: 4

til en stadig re-politisering av «det kurdiske spørsmålet». På den andre siden bidrar statenes sikkerhetsparadigme til å radikaliserer «det kurdiske spørsmålet» som igjen påvirker statenes respons.

Fellestrekket for statenes tilnærming til kontaktsonen har vært at de helst har forsøkt og siktet på å avsondre de kurdiske områdene fra hverandre. Midlene for en slik politikk har variert fra tvangsflytting av befolkning til massakre og massedrap. Det er likevel mulig å argumentere for at statenes politikk om å motarbeide kontaktsonen, med ett unntak, har feilet ved at kontaktsonen Kurdistan stadig er en realitet. Unntaket fra denne regelen består av de episodene der statene tømte områder for menneskelig aktivitet langs grensene eller ved tilfeller av folkemord der hele populasjonen ble forsøkt tilintetgjort. Enten skulle det sosiale rommet i kontaktsonen være en blåkopi av «herrefolkets» verdensbilde, ellers skulle det helst ikke eksistere noe sosialt rom i det hele tatt. «Although the term ‘contact zone’ does not describe all encounters, encounter is the main object of study within a Pratt-inspired ‘contact approach’; i.e. without *encounter there is no contact zone*». ⁶⁸ Dermed virker det som om enkelte tiltak og politikk fra statenes side, som omtalt i dette kapittelet, krasjer med kontaktsonebegrepets insistering på eksistensen av det sosiale rommet.

Forfatterbiografi

Chalak Kaveh er førsteamanuensis i historie på Høgskulen i Volda. Kaveh har doktorgrad fra Universitetet i Oslo og har blant annet forsket på folkemord, europeisk politikk overfor rom og romani, samt Kurdistan og kurdisk historie.

Referanser

- Anadolu Ajansı. (2013, 19. november). *Kayıtlara baksalar ‘Kürdistan’ı Meclis’in ilk zabıtlarında görecekler* [Hvis de sjekker arkivene vil de se ‘Kurdistan’ i parlamentets første protokoller]. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/kayıtlara-baksalar-kurdistanı-meclisin-ilk-zabıtlarında-gorecekler/203334>
- Beverley, E. L. (2023). Frontier as resource: Law, crime, and sovereignty on the margins of empire. *Comparative Studies in Society and History*, 55(2), 241–272. <https://doi.org/10.1017/S0010417513000029>
- Bozarslan, H. (2008). Kurds and the Turkish state. I R. Kasaba (Red.), *The Cambridge history of Turkey: Vol. 4. Turkey in the modern world* (s. 333–356). Cambridge University Press.

68 Isaacs & Otruba 2019: 700, min kursiv

- Bruinessen, M. V. (1992). *Agha, shaikh and state: The social and political structures of Kurdistan*. Zed Books.
- FN. (1986). Joint Iranian-Iraqi communique, Teheran 17.03.1975. I *Treaty series. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations* (Bd. 1017). United Nations.
- Gurses, M. (2018). *Anatomy of a civil war: Sociopolitical impacts of the Kurdish conflict in Turkey*. University of Michigan Press.
- Hurriyet. (2014, 10. oktober). *Jailed PKK leader calls for speeding up peace process, warns of 'massacres': HDP co-chair*. <https://www.hurriyetdailynews.com/jailed-pkk-leader-calls-for-speeding-up-peace-process-warns-of-massacres-hdp-co-chair-72740>
- Hurriyet. (2015, 2. mars). *10 madde diyor ki* [De 10 punktene sier at]. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/10-madde-diyor-ki-28334292>
- International Crisis Group. (2015, 17. desember). *A Sisyphean task? Resuming Turkey-PKK peace talks*. Crisis Group Europe.
- International Crisis Group. (2017, 4. mai). *The PKK's fateful choice in Northern Syria*. International Crisis Group.
- Isaacs, J. R. & Otruba, A. (2019). Guest introduction: More-than-human contact zones. *NE: Nature and Space*, 2(4), 697–711. <https://doi.org/10.1177/2514848619855369>
- Kaveh, C. (2014). Folkemord i Kurdistan – et eksempel på politisid? I N. Brandal, B. Hagtvet & D. E. Thorsen (Red.), *Folkemordenes svarte bok* (2. utg., s. 191–205). Universitetsforlaget.
- Kaveh, C. (2016). Territorialstatens suverenitetshevdelse gjennom massakre. Tilfellene Tyrkia (1937–1938) og Irak (1987–1988). I N. Brandal & D. E. Thorsen (Red.), *Den dannede opprører. Bernt Hagtvet 70 år* (340–367). Dreyers forlag.
- Kaveh, C. (2017, 21. september). Splitt og hersk om Kurdistan. *Klassekampen*, s. 14–15.
- Kaveh, C. (2020, 7. september). Folkets demokratiske parti (HDP). I *Store norske leksikon*. [https://snl.no/Folkets_demokratiske_parti_\(HDP\)](https://snl.no/Folkets_demokratiske_parti_(HDP))
- Levene, M. (1998). Creating a modern 'zone of genocide': The impact of nation- and state-formation on Eastern Anatolia, 1878–1923. *Holocaust and Genocide Studies*, 12(3), 393–433. <https://doi.org/10.1093/hgs/12.3.393>
- Marcus, A. (2007). *Blood and belief: The PKK and the Kurdish fight for independence*. New York University Press.
- McDowall, D. (2004). *A modern history of the Kurds*. I. B. Tauris.
- Middle East Watch. (1993). *Genocide in Iraq: The Anfal campaign against the Kurds*. Human Rights Watch.
- Picard, E. (2012). Conclusion: Nation-building and minority rights in the Middle East. I A. N. Longva & A. S. Roald (Red.), *Religious minorities in the Middle East. Domination, self-empowerment, accommodation* (s. 230–255). Brill.
- Pratt, M. L. (1991). Arts of the contact zone. *Profession*, 33–40.
- Sabah Daily. (2015, 17. juli). *Erdoğan renounces Dolmabahçe declaration, says HDP should try its best for PKK's disarmament*. <https://www.dailysabah.com/kurdish-issue/2015/07/17/Erdoğan-renounces-Dolmabahçe-declaration-says-hdp-should-try-its-best-for-pkks-disarmament>
- Sabah Daily. (2015, 4. november). *National Unity and Brotherhood Process to replace Turkey's reconciliation process*. <https://www.dailysabah.com/politics/2015/11/04/national-unity-and-brotherhood-process-to-replace-turkeys-reconciliation-process>
- Sémelin, J. (2005). *Purify and destroy. The political uses of massacre and genocide*. Hurst & Company.
- Teige, O. (2022). Over grensen (og tilbake igjen): Utlevering av forbrytere mellom Norge og Sverige frem til 1738. I T. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene: Norge i fred 1720–1807* (s. 217–283). Dreyers forlag.
- Tejel, J. (2009). *Syria's Kurds. History, politics and society*. Routledge.
- Üngör, U. Ü. (2011). *The making of Modern Turkey: Nation and state in Eastern Anatolia, 1913–1950*. Oxford University Press.